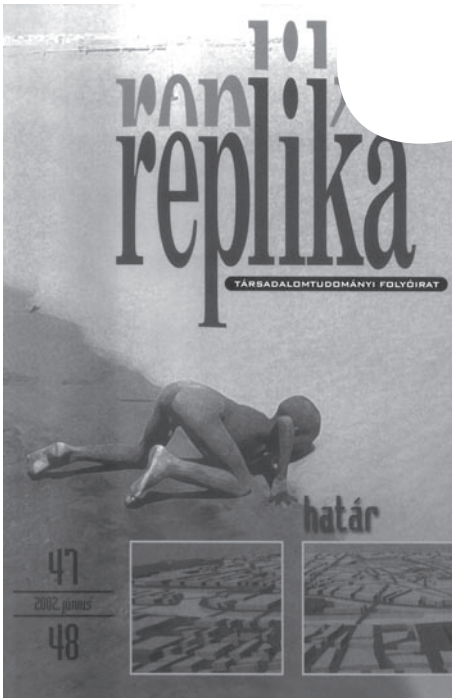

Nekromonológ

Replika=monológ

Nekromonológ

A Replika története Hadas Miklós elbeszélésében

A Szegedi Tanárképző Főiskolán (mely akkoriban vált Juhász Gyula Tanárképző Főiskolává) szerkesztettem először folyóiratot a '70-es évek közepén. Az volt a címe, hogy *Szándék*. Mivel én alapvetően egy ilyen bölcész-literátus-művész közegben forgó és művészettel foglalkozó lény voltam abban az időszakban, a referenciát elsősorban az irodalmi folyóiratok jelentették számomra, tehát mondjuk a *Nyugat* meg a *Szép Szó*. Azok a két háború közötti neves hagyományok vezéreltek minket, amelyek a magyar irodalomban is fontosak voltak.

A mi sajátos helyzetünkben a folyóirat az ellendiskurzusnak, a kritikai megnyilvánulásnak egy legitim formáját jelentette. Elsősorban azért készítettünk folyóiratot a '70-es évek közepén, hogy jól neki tudjunk menni mindenkinek, akinek csak lehet. Neki az irodalmi életnek, neki a pártapparátusnak, a KISZ-nek, az alacsony színvonalú oktatásnak, a hülye lányoknak, akik oda járnak a főiskolára egyfajta tompa tömeget képezve. Lényegében mindeenkivel szemben kritikusan próbáltunk meg föllépni.

Mindeközben megpróbáltuk kielégíteni a saját csírázó önkifejezési igényünket is. Tehát aki képzőművész volt, belerakta a grafikáját, mások egy kis novellát, szösszenetet, tárcát. Emellett – és ez a harmadik fontos dolog – a folyóirat létrehozott egy közösséget. Persze nem csak ez volt a közösségteremtés fóruma akkor, hanem a színház, a punkegyüttes, az alternatív zenekar, a happeningek. Ezek mind az adott baráti-szellemi közösségen belüli, egymást részben átfedő csoportosulások voltak. És voltak kifejezetten irodalmi próbálkozások is, hogy olyan kiadványt hozzunk létre, amelyben versek vagy novellák vannak. Röviden: a lap egy a fiatal, önkifejezésre vágyó, elsősorban elitművészeti tradíciókat követő és a rendszerrel szemben kritikusan föllépni igyekvő közegnek volt a szárnypróbálgatása.

Természetes módon, mivelhogy mindeenkivel szemben provokatívan és konfrontatív módon léptünk föl, az első szám után leszóltak a szegedi pártbizottságról, hogy kik ezek, mit akarnak – és betöltötták. Tudni kell, az is a rendszer sajátosságához tartozott, hogy a lapot a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola KISZ Bizottsága adta ki. Mert máskülönben nem jelenhetett volna meg. Tehát a KISZ, az intézmény, a főiskolai KISZ-titkár tulajdonképpen a hátát tartotta, és kapott is a pofájára, hogy milyen megbízhatatlan fiatalokat próbál támogatni. Lett aztán ennek egy olyan következménye is, hogy – egyedül engem az évfolyamról – kirúgtak

Forrás: a monológ alapjául szolgáló interjút Kacsuk Zoltán, Rácz Márton és Sallay Zoltán készítette.

az államvizsgáról, mondván, nem vagyok pedagógus egyéniség. Végül ősszel pótállamvizsgáztam, és közepes diplomával általános iskolai magyar–ének-zene szakos tanárrá szenteltek föl.

[sodródás a szociológia felé]

Innen egyelőre még nagyon messze volt a szociológia. Előbb jött a konzervatórium dzsessz tanszaka és a Színművészeti Főiskola rendezői szakára tett négyszeri eredménytelen fölvétele, bár utoljára ez már majdnem eredményes volt. Volt még a Zeneakadémia zenetudományi szaka is, ahol vendéghallgató voltam – ezek mind keresgélések voltak, és lényegében abbéli dühömből adódtak, hogy nem vettek föl a Színművészeti Főiskolára, tehát nem lehettem rendező, pedig szinte végig színházzal foglalkoztam, zenés színházzal, happeningekkel – meg persze a dzsesszsel.

Utána elkezdtem abból élni a Népművelési Intézetben – a későbbi Művelődéskutató Intézetben –, hogy különböző kutatásokban vettem részt. Az intézetet a *Kultúra és Közösség* című lapot adta ki és adja ki máig, Vitányi Iván volt a vezetője, és részben az akkori ellenzékiek egy bújtatott munkaadója volt. Számos akkori ellenzéki ottani kérdőívezésekből és fordításokból tartotta fenn magát, így komoly tiszteletet érdemel Vitányi Iván, aki mindezt biztosította számukra. Én nem voltam kifejezetten ellenzéki, hiszen más közegben mozogtam, de azért megvoltak a kapcsolataim. Én is kérdőívezésekből, szociológiai vizsgálatokból tartottam el magam, egészen konkrétan abból, hogy Berki Tamás – aki engem tanított a dzsessz tanszakon, és még most is egy nagyon jó énekes – ott dolgozott félállásban. Én viszonylag gondolkodó lény voltam, így bevont különböző kutatásokba a dzsesszről, és ezt érdekesnek találtam. Ez a '70-es évek végén volt még, és tulajdonképpen, azt hiszem, tőle jött a füles, hogy lehet szociológiát is tanulni az ELTE-n.

A társadalomtudományokat akkor szinte alig ismertem, korábbi referenciáim inkább az esztétikához kötődtek, Lukács Györgyhoz például, aki a '70-es években ellenzéki gondolkodónak minősült, és ezt kellőképpen pikánsnak tekintettük ahhoz, hogy elkezdjük olvasni az ő műveit. Az első nagyobb filozófiai jellegű munka egyébként, amelyen keresztül rágtam magam, Lukács György nagy műve, *Az esztétikum sajátossága* volt. Nem nagyon értettem, de aztán a végén kezdtem valahogy belejönni.

Tehát úgy jött a szociológia, hogy egyfajta szellemi próbatételként elég csábítónak tűnt. Az ELTE-n pedig viszonylag érdekes embernek minősültem, mivel zeneszociológiai témákkal álltam elő, például az egyik első szemináriumi dolgozatomban a szimfonikus zenekar belső hatalmi mikrostruktúrájáról írtam. Merthogy olyan adatközlőim voltak, olyan zenész cimborák, amilyenekkel mások nemigen dicsekedhettek. A doktori dolgozatomat is „A popzenei mező szerkezete és működése” címmel írtam, amelyben nem kívülállóként, hanem kifejezetten belső, zenész nézőpontot is érvényesítve próbáltam vizsgálni azt, hogy az egész termelői apparátus struktúrája hogyan jelenik meg a végtermékben. Zenei rendezőkkel, hangmérnökökkel, zenészekkel, háttérzenészekkel készítettem interjúkat, meg résztvevőként ott ültem a rádióban a fölvételeken. A szövegeket is alaposan elemeztem, és a szövegzene közti strukturális pontokat próbáltam letapogatni. Valahogy így kezdtem egyre jobban ráhangolódni a szociológiára.

Eközben még zenéltem, és többé-kevésbé akkor vált világossá, hogy mégsem zenész lesz belőlem, amikor kijutottam Párizsba a nyolcvanas évek közepén. Még ott is zeneszocioló-

gusként kezdtem, aztán amikor hazajöttem, akkor kerültem a Közgázra akadémiai aspiránsnak '86-ban. Andorka Rudolf segítette a pályám indulását, és tolt engem a saját témái felé: mobilitás, stratifikáció, ilyenek. Ő azt gondolta – nem teljesen megalapozatlanul –, hogy én egy mobilitás- vagy rétegződésvizsgálatnál olyan figura lehetek, aki a kulturális jelenségekre jobban tud összpontosítani. Andorka kifejezetten kedvelt engem, de jó referenciáim voltak az ELTE-ről, meg aztán a Párizsból érkező hírek is kedvezőek voltak rám nézve. De most kissé előreszaladtam.

[a Replika kezdetei]

1988–90-ben vagyunk, a kommunizmus összeomlásának pillanatában. Ez tényleg egy nagyon izgalmas periódus volt. Akkor már eléggé szervezkedő alak voltam, és – ezt a legtöbbben nem tudják, de én fontosnak tartom az előzmények között megemlíteni – '88-ban létrehoztuk a Kossuth Klubban a Fiatal Szociológusok Klubját. FISZOK volt a rövidítése... Nem véletlenül a Kossuth Klubban, hiszen ott volt a Petőfi Kör is '56-ot megelőzően. Tehát a mérvadó értelmiség ott gyülekezett. A FISZOK tulajdonképpen egy alternatív szociológiai és politizáló tudományos társaság volt, ahol heti plenáris ülések voltak, és a szekciókban is hihetetlenül intenzív szakmai munka folyt. Ezt harmadmagammal kezdtem el szervezni, Bárdossy Györggyel, aki szegény azóta meghalt, és Fábíán Tamás kollégámmal. Enyém volt az egyes számú tagkönyv.

Kis Jánostól kezdve a betiltott Fidesz vezetőin át rengeteg mindenkit meghívtunk, akkor még Fodor, Orbán, Deutsch meg Kövér együtt jöttek, egy csapatként. Ez viszonylag radikális tett volt a részünkről, tulajdonképpen mi is kockáztattuk a magunk helyzetét '88-ban, amikor a Fidesz vezetőit márciusban még lecsukással fenyegették. Hihetetlen nagy tömeg volt a Kossuth Klubban ezeken a rendezvényeken. Csomó videofelvétel készült róla, dokumentálva van a Fekete Dobozban meg itt-ott-amott. A politikai vonulat tehát igen erős volt.

Emellett szorosan vett szakmai programok is folytak, mégpedig a legkülönbözőbb szekciókban. Pontosan úgy, ahogy egy tudományos társaság működik – volt szociológiaelméleti szekció, kultúrszociológiai szekció, egészségügyi szociológiai szekció, vidékfejlesztés és így tovább. Például Pokol Bélával közösen vezettük a szociológiaelméleti szekciót. Tulajdonképpen szinte mindenki részt vett benne, aki többé-kevésbé számított abban az időszakban.

Kicsit úgy kell elképzelni az egészet, mint egy egyetemet. Hetente volt hat-nyolc-tíz FISZOK-rendezvény, ahol 150–200 szociológus, közgazdász, antropológus, filozófus, pszichológus mozdult meg és vett részt különböző programokon. A szekcióüléseken hozzávetőleg tizenötven-húszan voltunk. És voltak a nagy rendezvények, a nagyteremben, kétszáz emberrel, hetente. Tehát ez azért egy nagyon fölpörgött periódus volt.

Az ember aztán '89–90 környékén válaszütt elé érkezett. Vagy elment politikusnak, vagy pedig maradt a tudománynál. Én a Fidesz-generációnál tíz évvel voltam idősebb, tehát lényegében pont a felső korhatáron voltam. A Fidesz első kongresszusán még fölszóltam, véleményeztem a tervezeteiket, nagyon támogattam őket. Németh Zsolt, Kósa Lajos meg más későbbi Fideszesek közül is többen hozzám jártak szakszemináriumra vagy Rajkos körre. Akkor, egyetemistaként, nagyon jó fejek voltak.

Summa summárum, úgy döntöttem, hogy nem fogok a politikába menni, mert igazából kevésbé való nekem, nem annyira vonz az a típusú hatalom. A szellemi kaland, amit a tudományban szerezhetek meg, jobban vonz. És akkor Antal Z. Lászlóval, aki az egészségügyi

szociológia képviselőjeként szintén fontos szerepet töltött be a FISZOK-ban, elkezdtünk beszélgetni arról, hogy amit mi most itt szóban végzünk, lehetőleg ne szálljon el, próbáljuk leírni, rögzíteni, hiszen úgy tűnik, velünk egy új generáció jelenik meg a magyar szociológiában. Nagyon sok kifogásunk volt a tanítómestereinkkel és a magyarországi mainstream szociológiával kapcsolatban, Andorka Rudolftól Ferge Zsuzsáig és Kolosi Tamástól Kulcsár Kálmánig bezárólag. Egyébként tanáraink közül többet is meghívtunk FISZOK-beszélgetésekre. És akkor végül is azt mondtuk, hogy próbáljunk egy lapot létrehozni. Ez '89-ben formálódott, és '90-ben jelent meg az első szám, az ELTE Szociológiai Intézete, a Közgáz Szociológia Tanszéke, valamint az MTA Szociológiai Intézetének támogatásával. Ha megnézzük az első számot, hogy kik a támogatók, akkor ez a három intézmény adott össze annyi pénzt, amennyiből egy lapszámot össze tudtunk hozni. Az első ember, akinek szóltunk, Wessely Anna volt, aki a lap első olvasószerkesztője lett. Volt még néhány ember, akiket a Laci hozott be, de ők viszonylag hamar kimaradtak. Aztán elindult a lapszerkesztés, nagyon bénán és amatőr módon. Évekre volt szükség, hogy beletanuljunk. Tehát akkor az még alapvetően egy új generációnak, az elődökkel szemben konfrontatív igénnyel föllépni igyekvő, az általunk vonzónak talált paradigmákat képviselni akaró, ugyanakkor pezsgő szakmai nyilvánosság megteremtését is célzó közösségnek a lapja volt. Ebben persze nagyon sok pozitív elem is volt; a kritika tényleg azért volt, hogy építkezzünk, és létrehozzunk belőle valamit. Ezek voltak a fekete Replikák a '90-es évek első néhány évében.

[motivációk: kritika és alternatívák]

Többünkben többféle késztetés volt. Bennem leginkább egy olyan ellenérzés fogalmazódott meg, hogy az a fajta stratifikációs makroszemlélet, amely a magyar szociológiát jellemezte a '80-as években, csupán egy szűk hagyománynak volt a folytatója, és elsősorban politikai segéd tudományként művelt szociológiát tett lehetővé. Ez idegen volt nekem. A másik, hogy ezen belül irreális túlsúlyra tett szert a marxizmus, mi viszont azt gondoltuk, hogy nekünk többféle paradigmát kell beemelni a szociológiába. A szociológiát nem egy legitimációs, hanem egy kritikai diskurzus hordozójává kell tenni, és különben is, itt vagyunk mi, nyomulunk, hát akkor húzzatok innen, mert szeretnénk mi is megnyilvánulni. Persze mindebben akkor még egy csomó nem teljesen reflektált érzület is szerepet játszott. Emellett kétségkívül nagyon langyosnak éreztük a szociológiai szakmai közéletet. Vagyis nemigen voltak viták, elbeszéltek egymás mellett az emberek, jobb-rosszabb kutatási eredmények publikálásra kerültek, de nem igazán lehetett azt mondani, hogy itt pezsegne a szakma, és egymásra hathatnánk. Ezen is próbáltunk változtatni, kétségtelenül volt bennünk egy olyan naiv hit, hogy át tudjuk rendezni a szakmaközi kommunikációt. Ennek azért volt is valami alapja, merthogy a '88–90-es periódus eléggé túlpörgő, fölizgatott emberek által hajtott periódus volt, jogosan gondoltuk azt, hogy ez tovább is tart majd. Lendületünk azt is eredményezte, hogy nem csak mi léptünk föl kritikusan, hanem a tanáraink közötti konfliktusok is manifesztté váltak és vitacikkekben kristályosodtak ki. Az első nagy vita, amit tulajdonképpen én provokáltam ki a „Marxizmus és makroszociológia” című írással, mely a Replika első számának első cikkeként jelent meg, egy több számon keresztülhúzó vita volt, amelybe bekapcsolódtak volt tanáraink is, mint például Nagy Endre. Ő weberianus pozícióból nekiment Kolosi Tamásnak, próbálta a marxizáló stratifikáció kutatásait bírálni. Ily módon bonyolultabbá vált a vita kontextusa. Tehát lényegében nem volt eredménytelen mindaz, amit célba vettünk.

Volt még egy fontos elem, ami a Replika első egy-két évében nagyon jól érzékelhető volt: az, hogy a politikai okok miatt perifériára szorult jelentős magyar szociológusokat segítsük ismét beemelni a szakmai erőterbe. Ezért adtunk ki egy kötetet Kemény István válogatott írásaiból – az volt az első Replika-könyv. Kemény István Párizsban élt, sokáig a Szabad Európa Rádiónál dolgozott a rendszerváltást megelőzően, ő a cigánykutatások atyja, a '70-es években ő vezette az első jelentős, cigányokra irányuló kutatást Havas Gáborékkal. Mi úgy éreztük, hogy igazságtalanságok történtek Kemény Istvánnal, tessék, adjuk ki azokat a szövegeit, amelyeket a magyar olvasók nemigen ismerhettek. A másik figura, akit fontosnak tartottunk rehabilitálni, ez azt hiszem, a második évfolyamban jelent meg, Szelényi Iván volt. Szelényi, miután Konráddal megírta *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című könyvet, nemkívánatos lett itthon, és külföldre kényszerült. Nosza, mutassuk föl Szelényi Ivánt az akkor Magyarországon hatalomban lévőkkel szemben! Azt is fontosnak tartottam, hogy a szintén Párizsban élő, és hozzám személyesen is közel álló Karády Viktort is beemeljük a hazai szakmai nyilvánosságba. Ő ugyan nem volt ellenzéki, de munkásságát kiemelkedőnek tartottuk. Ezért jelentettünk meg aztán két Karády-kötetet is a Replika-könyvek sorozatban. A '90-es évek elején még nem volt magától értetődő, hogy pár évvel később Szelényi a PhD-program vezetője, Kemény a Szociológiai Intézet igazgatója, Karády pedig az MTA külső tagja és a CEU tanára lesz.

Emellett persze kinek-kinek megvolt a maga érdeklődése közülünk. Mindenekelőtt egy erős kulturális orientáció jellemezte minket. Wessely Anna nagyon fölkészült, elsősorban a kultúra jelenségeivel foglalkozó valaki volt, én pedig Bourdieu-tanítványként jöttem vissza Párizsból. A marxistának titulált Bourdieu már megjelenhetett a hetvenes években Magyarországon. De én tudtam azt is, hogy ő sokkal összetettebb szerző, és fontos volna a kvalitatív technikákat, azt a módszertani hagyományt is behozni, amit képviselt. És ha megnézzük az első számot, ott van Loic Wacquant Bourdieu-vel készült interjúja. Plusz Jon Elster Bourdieu-kritikája, amit úgy másoltam ki Frankfurtban, mert az ottani egyetemi könyvtárban megvolt a *London Review of Books*nak az a száma, amelyben Elster a *Distinction*ről írt. Merthogy arra is törekedtünk, hogy a korábban be nem hozott paradigmákat a szakmai nyilvánosság elé tárjuk. Én ugyan nem voltam Elster-hívő, és nem voltam rational choice-os, de azt gondoltam, hogy ha van ilyen irányzat, akkor jelenjen meg ez is. Tehát megpróbáltuk bemutatni azt is, hogy az általunk mintaként és apukaként választott Bourdieu-t egy másik paradigma talajáról hogyan óhajta megsemmisíteni Jon Elster.

Ez a törekvés nagyon jól érzékelhető az első években. Emlékszem, Alain Touraine-blokkunk is volt a „Kitekintés” rovatban – az ő óráira is jártam egyébként Párizsban. Nem nagyon szerettem, egy kicsit felületes politikai kommentátornak tartottam. Ugyanakkor progresszív figura volt, merthogy például a Szolidaritás-mozgalom idején résztvevő megfigyelés alapján végzett vizsgálatokat Lengyelországban. Vagyis mindannyian, akik benne voltunk az első években a Replikában, az általunk fontosnak tartott szerzőket, paradigmákat, megközelítési módokat próbáltuk megjeleníteni a lapban, és ez föltétlenül nagy lépés volt a '80-as, '90-es évek szociológiai nyilvánosságához képest. Egy csomó mindenben mi voltunk az elsők. Azt hiszem, hogy a '94-ben szerkesztett *Férfuralom* című Replika-könyv az egyik első, ha nem a legelső jelentősebb, gender témában megjelent összefoglalás magyarul. Utána lett a *Café Babel*nek a „Férfi–Nő” száma, talán egy évvel később, ha jól emlékszem.

A Replika második korszaka kezdetének azt tekintem, amikor egyre tudatosabban nyitotunk a kulturális antropológia, a kritikai kultúrakutatás és a genderkutatások, tehát a különböző oppozíciós logikában értelmezhető studyk felé. Ekkor, tehát már a színessé váló Replikák periódusában ki is léptünk a szociológiából, és úgy neveztük magunkat, hogy társadalomtudományi folyóirat. Ez tudatos választás volt akkor, '93 környékén.

Utólag jól látható, hogy a fekete Replikák idején a replika szónak mintha hangsúlyosabb lenne a „vitakozás” jelentése. A későbbiekben, ahol a címdalton megjelennek az egymás mögé rakott „replika” feliratok, nyomatékosabbá válik a posztmodern, a különböző újabb irányzatokat idéző replika mint másolat, vagy mint az eredetiség hiánya. Noha mi ezt eleinte még elsumáskoltuk, többen teljes joggal fölelegették. Írtam egy szerkesztői szöveget a libafosszínú Replikába, hogy tulajdonképpen lényeges változás nincs, ugyanazt szeretnénk folytatni, csak meguntuk a régi formátumot – merthogy az akkori jelen békaperspektívájából szemlélve nem láttam egyértelműen (vagy talán nem mertem látni?), hogy milyen fontos változások kezdődtek is el a lap életében.

Az lett a tapasztalatunk két-három év után, hogy ha szociológiai lapként definiáljuk magunkat, akkor nem tudunk megélni. Nincs ebben a szakmában annyi, hogy erre egy lapot építhessünk. Nem jöttek az írások, nem volt mire reflektálni. Kiadtuk a dühünket, lefutottak az első viták, és nagyon természetes módon a bennünk lévő, a kultúra, a tudományok, a humanities irányába megnyilvánuló érdeklődés hozta azt, hogy a kulturális antropológia kapcsán rendeztünk egy vitát.

Ez volt „A kultúrakutatás esélyei”, Niedermüller szövegével, ami egyértelműen a diszciplináris tágítás felé mozdult el azzal, hogy a kultúrát vizsgáló tudományok létrehozásának intézményi feltételeit tette meg elemzendő tárggyá. Niedermüller arról ír, hogy hogyan kell reagálnia a kulturális antropológiának a gyakorlatilag már érvénytelenné vált szemléletmóddal és intézményrendszerrel bíró néprajzra, etnológiára – merthogy a kulturális antropológia az új idők új dalnoka, a jelen társadalom kutatásának egyik legizgalmasabb paradigmája. Erről nagy vita volt, sokan hozzászóltak, Horányi Özsébtől Pléh Csabáig. Itt vált egyértelművé az, hogy a mi szemléletmódunk tulajdonképpen úgy érvényesíthető, és úgy lehet a lapot jól megtölteni, ha diszciplinárisan is nyitunk a pszichológia, a filozófia, a történettudomány és a kultúrakutatás ilyen-olyan formái felé.

Ez aztán a Replika személyzeti politikájában is megjelent, többé-kevésbé szerves módon, mert olyan emberek kezdtek föltűnni a folyóirat környékén blokkszerkesztőként, akikkel nagyon jól megtaláltuk a hangot. Kiderült, hogy Vörös Miklós vagy Sasfi Csaba kell ide. Utóbbi behozza a társadalomtörténet-írásnak azokat az új hullámaid, amelyek aztán továbbélnék a *Korall*ban – azt Csaba még ma is csinálja –, Vörös Miklós pedig behozza a kritikai kultúrakutatást, mindenestül, lehetőséget biztosítva arra, hogy a kritikai kultúrakutatás és a kulturális antropológia határmezsgyéin ingadozva egy csomó baromi izgalmas témával kezdjünk el foglalkozni.

Ez már egy-két évvel azután történt, hogy megcsináltuk a Posztmodern-számot. A Posztmodern, 9–10-es szám ebben az értelemben valóban sorsfordító – ez a Replika posztmodern fordulata, és bizonyos értelemben az én posztmodern fordulatom is. Én addig a kultúra szociológiájával foglalkoztam, és így viszonylag jól ismertem a kurrens, elsősorban zeneszociológiai és irodalomszociológiai műveket, amelyek a modernitás talaján szerveződtek. Ezek

befogadásvizsgálatok voltak, vagy magának a terméknek a szociológiai jellegű tanulmányozásai. De kétségkívül nagyon sokat jelentett az, hogy az új diszciplínák révén új megközelítésmódokkal találkoztam, egyáltalán a posztmodern létállapot, a *condition postmoderne* fogalmával. Lyotard-t, Derridát és Baudrillard-t kezdtem tanulmányozni, miközben minden évben Párizsban töltöttem minimum egy hónapot, és ilyenkor személyesen is meghallgathattam a még élő posztmodern gurukat. És mindent valahogy úgy kezdtem hallgatni – annyira az identitásom fontos elemévé vált a Replika –, hogy mit lehet belőle lefordítani, mit lehet behozni, miért érdekes, miért nem érdekes. Elmentünk a posztmodern interdiszciplinaritás és intertematikusság felé, és innentől fogva a lap szerkezete viszonylag egyértelművé vált. A csúcспериódus szerintem a '90-es évek közepe, amikor valóban rengeteg témánk volt, és a témákra jó emberek jöttek össze.

Akkor még abban a helyzetben voltunk, hogy finanszírozni is viszonylag jól lehetett a lapot: az OTKA-tól, a Nemzeti Kulturális Alaptól és a Soros Alapítványtól is kaptunk támogatást. Ez volt az az időszak, amikor a folyóiratok szervezkedésében is meghatározó szerepet játszottunk, létrejött a FOLIE, a Folyóiratok Ligája Egyesület. A 2000, *Magyar Lettre Internationale*, *Holmi*, *Filmvilág*, *Színház*, *Világosság*, *Liget*, *Café Babel* és még néhányan összeálltunk, és létrehoztunk egy olyan folyóiratligát, amely elsősorban az országos terjesztést vette célba, és erre kaptunk is pénzt a Soroséktól. Végül is megszerveztük azt – ami egy nagyon nagy lépés volt –, hogy tizenhat lapot egységes logóval ellátott állványon az ország százötven könyvesboltjában lehetett kapni Bajától Mosonmagyaróvárig és Nagykanizsától Nyíregyházáig. Ez azt jelentette, hogy pár száz példány elment a Replikából vidéken – két példány mondjuk Orosházán, három Keszthelyen és így tovább... A lap a visszajelzések alapján tényleg nagyon jól fogyott. A Replikát kajolták. Nem mindenhol persze, de összességében igen. Volt már kétszáz-háromszáz előfizetőnk, plusz vidéken eladtunk háromszázat, ötszáz pedig elment Pesten. Tehát a Replika minden számából ezer fölötti példány fogyott, ami azért szerintem fantasztikus eredmény volt a túltelített folyóiratpiacon.

[szerkeszteni egy lapot]

Érdekes megnézni, kik szerkesztették a Replikát. A '90-es években nagyon nagy volt a fluktuáció. Ez részben személyes súrlódásoknak, részben az én erőszakosságomnak is betudható. Meg persze annak is, hogy a lapkészítés alapvetően nem pénzért végzett munka volt, így sok ember azért morzsolódott le, mert egyszerűen nem fért bele az életébe ez a munka. Rengeteg időt töltöttünk együtt, majdnem mindennap találkoztunk, és beszélünk arról, hogy mi mindent kéne tenni. Mindenről beszélünk, rengeteg volt a szófosás, és a tervek kilencven százalékából nem lett semmi. Ezt kéne, azt kéne, mindig elmondtuk, de aztán senki nem csinálta meg a dolgokat.

Ott ültünk Kelemen Gábornál, aki egy nagyon fontos embere volt a lapnak a '90-es évek közepén, mivel ő volt a tördelőszerkesztő és az e-rovat felelős szerkesztője. Az egész nyitás az internet felé és a floppymellékletes Replikák elkészítése az ő ötlete volt – a virtuális tér, a virtuális identitás posztmodern értelmezése, ez gyönyörűen belefért a koncepciónkba. Ott ültünk a Kőérberki-dűlőn, ott, kint a francban lakott Kelemen Gábor egy vikendházban a feleségével és az akkor már totyogó gyönyörű kislányával, aki előszeretettel hajigálta a kéziratlapokat az égő vaskályhába. Ott ültünk, beszélgettünk, néha kint is aludtunk, mert már nem tudtunk hazajönni. A témák hosszú beszélgetések eredményeként kristályosodtak ki.

Ugyanakkor mégsem racionálisan kalkulált, jól tervezett módon dönt el, hogy mi kerül be a lapba, hanem tulajdonképpen az jelent meg, ami végre elkészült.

Ez szép korszak volt, szép impotens korszak, merthogy tízszer annyit dolgoztunk, mint amennyi látszott belőle. Mondjuk évente két vastag szám jött ki. Ott volt Kelemen Gábor, Antal Z. László, Sasfi Csaba, és akkor beszállt már Vörös Miklós is. Így ötösben sok időt töltöttünk együtt – részben valamelyik egyetemen vagy egyikünk lakásán. Azért azt el kell mondani, hogy végül is, minden kritikai attitűdünk dacára a szakma szolidáris volt velünk: az intézményi infrastruktúrákat használhattuk, és pénzeket is kaptunk. Persze komoly konfliktusok is voltak, mert ha mondjuk a volt tanárom cikkét visszaadtam azzal, hogy írja még át, vagy hogy nem tetszik, akkor azt általában nem vették jó néven, és így valóban sokan megharagudtak ránk. Volt olyan, nem is egyszer, hogy egykori tanáraink bent ültek az ilyen-olyan pénzosztó bizottságokban, és ők opponálták a Replika pályázatát, szemben mondjuk a művészettörténésszel, aki mellettünk érvelt.

A témaválasztás kapcsán az esetlegességet, a bizonytalanságot hangsúlyoznám azzal együtt, hogy mindannyian éreztük, hogy a kvalitatív, kváziposztmodern interdiszciplináris irányba mozdulunk el. Nagyon tudtunk örülni egymás ötleteinek. Jött Vörös Miklós, hogy fogyasztás és kultúra. Ő egy rendkívül alapos ember, egy évig rákészült, gondozta, lefordította, majd perfekcionista módon újrarendelt a szövegeket. Tehát nehezen született meg a végeredmény, két év is eltelt sokszor, amíg egy-egy blokk összeállt. Mindannyian más munkamódszerrel dolgoztunk. A tízéves jubileumi számban lehet látni, ez '99-ben volt már, hogy harmincnál is több ember volt a Replika munkatársa a megalapítás óta, és utána is jött még jó néhány ember.

Az új emberek bevonása természetesen új témák megjelenését is magával hozta. Nem véletlenül lett Vörös Miklós az egyik fő ember a Replika meghatározó szakaszában, hiszen behozta a maga témáit és a maga referenciáit. Ugyanez vonatkozik Fokasz Nikoszra és Lafferton Emesére is. Nikosznak sajnos hosszabb távon a lapszerkesztés nem fért bele az életébe, Emese viszont a '90-es évek végére a szerkesztőség kulcsfontosságú tagjává vált. Tehát volt egy félig-meddig tudatos személyzeti politikánk is, hiszen nagyjából tudtuk, hogy milyen emberekre lenne szükségünk bizonyos típusú ismeretek, diszciplinák, megközelítésmódok közvetítése érdekében.

[vádak: Replika, a divatkövető]

Az egyik leggyakrabban megfogalmazott vád az volt a Replika ellen, hogy tudományosan kevésbé legitimnek tekinthető, zagyva, „posztmodernista” megközelítésmódok közvetítője. Azt is mondták néha, ami persze ebben a kicsi országban elég hamar visszajutott hozzánk, hogy azért követjük a divatot, mert így jobban tudjuk a New York–Tel Aviv-tengely divatkövető szellemi vezérei által befolyásolt helyekről, mindenekelőtt a Soros Alapítványtól megkapni a zsozsót. Meg a gender studies is jól jön nekünk, persze, mert ezzel lehet pénzt lenyúlni – ez az, ami a legtöbbször megfogalmazódott. És az is eléggé mellbevágott, amikor megtudtam, hogy Némédi Dénes és Róbert Péter 2001-ben írtak egy angol nyelvű cikket a magyar szociológia helyzetéről, ahol a magyar nyelvű szociológiai lapok között meg sem említették a Replikát – jóllehet korábban mindketten többször is publikáltak benne. Mindent én Papp Z. Attila egyik tanulmányából tudtam meg, amely 2002-ben jelent meg egy *Mi újság a kelet-közép-európai szociológiában?* című, nagyon érdekes kis kötetben.

Komolyabb kritikák nem nagyon jelentek meg rólunk. A legkomolyabb elemzés talán az előbb említett Papp Z. Attila-cikk, meg írtak néhány szakdolgozatot is belőlünk. A Replikának jó volt a sajtóvisszhangja a többi laphoz képest, merthogy mi folytattunk – ezt is fontosnak tartottam – tudatos PR-stratégiát, mindig rendeztünk Replika-bemutatókat, ahová meghívtunk újságírókat, kollégákat. Van egy csomó cikk velünk kapcsolatban, csak sajnos ezeket nem igazán gyűjtöttük össze, engem is sokszor meginterjúvoltak. Vagy az *ÉS* „Ex Libris”-ében is többször írtak a Replikáról. Sokszor volt, hogy nekem csak úgy szóltak, hogy láttad, mit írtak rólatok? És akkor ennek az az eredménye is volt, hogy nem csak újságokban, hanem rádióban, televízióban is gyakran volt szó a lapról. Mondjuk, ha a Replikáról általában volt szó, akkor elvállaltam egy-egy meghívást, de mindig igyekeztem közvetíteni azt az embert, aki éppen az adott téma felelőse volt.

[jönnek a fordítások]

A kezdetekkor azt gondoltuk, és ez az arányokból érzékelhető, hogy az volna a szerencsés, hogyha kétharmad részt magyar anyaggal töltenék meg a számot. Csak, ahogy múlt az idő, érzékeltük, hogy nem tudjuk kétharmad részt jó magyar anyaggal megtölteni. Ehhez azért hozzá kell tenni, hogy nagyon igényesek és kritikusak voltunk, erős szűrőn ment keresztül minden egyes szöveg. Többen elolvastuk, vitatkoztunk róla, és nagyon sok mindent elutasítottunk. Összességében, hogyha erre a tizenhárom évre visszatekintek, mondhatom azt, hogy legalább négyszer-ötször annyi kézirat jutott el hozzám, mint ami végül is megjelent. De ez egyenletlenül történt, mert voltak évek, amikor tízszer annyi. Ilyenkor voltak szövegek, amelyek az első szűrőn estek ki; máskor kemény viták zajlottak, hogy valami bekerüljön-e vagy sem. Ebből például szakítások lettek, mert egyikünk megkötötte magát, hogy ezt pedig nem, merthogy ez harmincnyelven. A másikunk meg azt mondta, hogy ha nem, akkor én meg otthagylak. Volt, hogy olykor heteken keresztül gyözködtük egymást. Vörös Miklóssal nagyon komoly konfliktusaink voltak ilyen dolgokon, főleg az angol számokkal kapcsolatban.

Részben a kényszer is okozta, hogy idővel nőtt a fordítások aránya. A fordításoknál garantált minőséget tudtunk ugyanis adni, mivel azt fordítottuk le, amit valamiért jónak tartottunk. A '90-es évek közepétől kezdődően azt mondtuk, hogy legalább a lap felét magyar anyaggal töltsük meg. De ezt se tudtuk mindig tartani, mert én ahhoz viszont ragaszkodtam, hogy ha folyóiratot adunk ki, akkor a folyamatos megjelenést tartani kell, akár azon kompromisszum árán is, hogy olykor olyan szöveget is beteszünk, amelyet nem tartunk makulátlannak. Fontosabb, hogy van egy szám, amelyben van három nagyon jó szöveg, három gyöngébb szöveg, és a többi meg úgy elmegy – ezt már vállalhatjuk. Valóban az már kicsit a Replika szellemi erejének, a lendület hanyatlásának is felfogható – én is így definiálom most visszamenően –, hogy kezdtek túltengeni a '90-es évek végén a fordítások, és a blokkok úgy jöttek létre, hogy valaki hozott négy cikket, írt hozzá egy jobb-rosszabb bevezetőt, és mivel megjelenés-kényszer volt, elfogadtuk. Mindig ötször annyit kellett készleltben tartani, mert semmi nem készült el, minden csúszott. Mindig egy-két évre előre terveztünk, mert tudtuk azt, hogy csak akkor lesz júniusi szám, hogyha már azt tervezzük, hogy körülbelül két év múlva milyen témákkal foglalkozunk majd. Végül azt is beláttuk, hogy ha nem áll össze egy-egy blokk, viszont már van egy vagy két jó szövegünk, akkor üsse kő, legyen egy olyan kváziblokk is, amelybe a kisebb, kontextus nélküli szövegeket tesszük.

Érdekes a szerzői jogok kérdése is a fordításokat illetően. Mi ezt elég nagyvonalúan kezeltük. Én ezt oly módon legitimáltam, hogy a szerzői jogi hivatalban azt mondták, hogy tulajdonképpen a magyar szerzői jogi törvények szerint, ha oktatásban használnak fel valamit, akkor arra nem kell feltétlenül copyrightengedélyt kiadni. Ezt szívesen elfogadtuk, mert így kevesebb munka volt, hisz mindent mi csináltunk. És számos olyan kedvezőtlen tapasztalatunk volt, hogy ránk se bagóztak a kiadók. Megírtuk a levelet rendesen, de akkor még sokszor tényleg egy hétig kellett keresni a kiadó címét, mert a neten akkor még nem voltak ilyen jó keresőprogramok, mint ma, vagy írtunk egy amerikai ismerősünknek, hogy tudja már meg, hogy egy amerikai kiadónak mi a pontos címe, mert nem találjuk. És akkor nagy nehezen megtudtuk, írtunk nekik, nem válaszoltak, vagy kérdeztek valamit, amire mi nem tudtunk válaszolni. Szóval többnyire nehézkes és zűrzavaros volt az egész. Ha válaszoltak, akkor mindig megengedték, hogy lehozzuk a cikket, legfőljebb azt kérték, hogy tegyünk be egy hirdetést, vagy ilyesmi. De mondjuk tíz esetből hatszor nem kaptunk választ. Hát, ha ti nem válaszoltok, és nekünk a magyar jog alapján nincs olyan kötelezettségünk, hogy a nyugati copyrightsabályok szerint járjunk el, akkor kinyalhatjátok! Én ezt ma már szégyellem, mert mondjuk Angliából nézve ez valóban egy inkorrekt eljárás volt.

Emlékszem, a '90-es évek elején itt volt Jon Elster a Közgázon, előadást tartott. Rendkívül ellenszenves, nagyképű alak volt. Odamentem hozzá, hogy kedves Jon Elster, szeretnék átadni magának egy folyóiratot, amit mi szerkesztünk, és benne van az ön által Bourdieu-ról írott kritika. Rám néz, és azt mondja: copyrightengedélyt kértek rá? Szívesen ráálltam volna a nagylábujjára, de csak annyit mondtam: természetesen, ami persze nem volt igaz. Erre ő: mit csináljak vele, nem tudok magyarul – és kézbe se vette, majd ment tovább. Lehet persze, nem tudom, hogy ebben az egészben az is benne volt, hogy haragudott rám, mert eléggé kecec kérdéseket tettem föl neki az előző napi előadását követően. Egyébként azokra sem válaszolt, hanem lényegében kikérte magának. Tehát lehet, hogy a személyes ellenszenv, vagy a sértett ember narcisztikus frusztrációja is szerepet játszott a reakciójában. Lehet, mondom, csak éppen nemigen tartom valószínűnek, hogy képes volt engem beazonosítani a nagy forgatagban. Hiszen ha ott ül száz ember egy teremben, és valaki az egyik hátsó sorból kétszer hozzászól, és kérdez tőle valamit, akkor egyáltalán nem magától értetődő egy idegen számára, hogy ez ugyanaz a pasas, aki egy nappal később, egy másik előadása után odadug az orra alá egy obskúrus folyóiratot.

Tehát ők ezt komolyan vették, és ez eléggé mellbe vágott annak idején. Ám érdekes módon az ilyen reakciók inkább egyfajta dacot hívtak elő bennem, hogy ha ezek így reagálnak, akkor én sem fogok rágörcsölni arra, hogy engedélyt kérjek, főleg, ha nem is vesznek ember számba. De 2004-ben ez az attitűd már valóban nem tartható.

[perifériaézés: dactól az elméletig]

Párizsban egy csomó embert megismertem, ott nyilván nem csak kelet-európaiak vannak, hanem sok az arab, meg sok olyan francia kutató van, aki a francia gyarmatbirodalom országait vizsgálgatja, és én lényegében a francia kapcsolataimnak köszönhetően kerültem olyan témákhoz közel, amelyek a posztkolonializmust, az orientalizmust számomra érzékelhetővé tették. Az első ilyen élményem '93-ban volt, amikor részt vettem az Arab Szociológiai

Társaság első konferenciáján Hammametben, Tunéziában, ami revelatív erejű volt számomra. Onnantól kezdve nagyon figyeltem a postcolonial studykra, vagy a különböző szubaltern stúdiumokra. Ugyanezen kapcsolatrendszer révén alapító tagja lettem az Asian Pacific Sociological Associationnek, mely szintén a '90-es évek elején alakult meg Manilában. Ehhez az is hozzátartozik, hogy az Andorka-féle szalon a Nemzetközi Szociológiai Társaság Mobilitási és Stratifikációs Bizottságába is bekerültem, így a '90-es évek elején eljutottam Ausztráliába, ahol ausztrál nézőpontot kaptam a glóbuszról, ami sok tekintetben más volt, mint amit megszoktam. Ott találkoztam életemben először igazi bennszülöttekkel, plusz tömegesen ismerhettem meg új-zélandi és japán kollégákat, s ez valóban meghatározó élmény volt számomra.

Az egész „tudomány gyarmatosítása” problematika tételesen is megfogalmazódott az Ázsiai és Óceániai Szociológiai Társaság Elméleti Bizottságában. Ekkor kezdett egyre inkább fontossá válni számomra az, hogy próbáljunk a tudományon belüli hatalmi viszonylatokkal, a velünk kapcsolatos orientalizáló tendenciákkal foglalkozni. A későbbi Böröcz József- vagy a Melegh Attila-féle Replika-blokkok közlésének, miként az angol nyelvű számoknak is, alapvetően ez volt a motivációja. Azért gondoltam, hogy kell angol nyelvű számokat is kiadni, hogy ugyanazt a stratégiát, amit a magyar szociológia meghatározó személyeivel kapcsolatban a '90-es évek elején érvényesítettünk, most már globálisan próbáljuk alkalmazni, és próbáljunk meg a minket elnyomó, kizsákmányoló nyugati tudományossággal szemben is tudatos, reflexív módon föllépni.

Például Farid Alatas, a szingapúri egyetem szociológiai tanszékének vezetője révén tudtam behozni olyan szövegeket is, ahol ránk hivatkozva reflektálnak az ázsiaiak a tudományos gyarmatosításra. Malajziában a '90-es évek közepén a szociológiát ugyanolyan legitimáló segéd tudománynak tekintették, mint a szocialista országokban a '80-as években. Nagyon érdekes volt látni ezt a rendszerspecifikus, apologetikus szociológiát bizonyos diktatórikus berendezkedésű délkelet-ázsiai országokban. Érdekes volt látni például azt is, hogy a gender studies a Fülöp-szigeteken a női emancipációnak mennyire fontos eszköze. Beszélünk itt macsizmusról, üveglafonról, irodalmi reprezentációról a férfi-nő egyenlőtlenségek kapcsán a fehér világban. Nos, mindez bakfitty, kismiska ahhoz képest, ahogy megalázzák, kényszerítik, megcsönkítják, prostitúcióra kényszerítik, sőt akár meg is ölik Ázsia egyes országaiban a nőket. Ott ez egy vére menő téekkel bíró, erőteljes és fontos emancipatorikus diskurzus, ami sok mindennel, többek között a posztmodern antropológiával is szövetkezve, bizonyos radikális egyetemeken, például a University of Philipppinesen, a manilai főegyetemen megjelenik, de a legtöbb egyetemen nem. Tehát ilyen élményeket szerezve, például a japán gyarmatosításon túljutott dél-koreai kontextust is személyesen megtapasztalva pontosabban tudtam érzékelni, hogy mi is történt velünk itt, Kelet-Európában. És hogy valóban léteznek fontos strukturális homológiák a mi félgyarmati pozíciónk és az ő teljesen gyarmati vagy sokszorosan gyarmati pozíciójuk között.

Ezt a témát én erőltettem nagyon, és szerencsére nyitott kapukat döngettem, mivel senki nem mondta azt a szerkesztők közül, hogy ez ne volna fontos. Bourdieu e tekintetben nagyon progresszív alak volt, merthogy több arab szociológus is volt körülötte, s így Európában is könnyen meg lehetett szerezni az arab kultúrát belülről megérteni igyekvő tapasztalatokat. És ha az ember emellett még elment, mint említettem, mondjuk az Arab Szociológiai Társaság konferenciájára – erről egyébként írtam a *Szociológiai Szemlébe* is egy beszámolót –, akkor rájöhett arra, hogy a mi esszencializált, sztereotipizált arabképünk mennyire elégtelen

arra, hogy megragadjuk azt a hihetetlenül bonyolult kontextust, ami mondjuk a Marokkótól a palesztinokig terjedő arab világot jellemzi. És természetesen ugyanezt a délkelet-ázsiai, illetve a tágabb ázsiai viszonylatrendszer kapcsán is elmondhatjuk.

[monologizálás: egyéni nézőpontok a középpontban]

Utólag persze okosabb az ember, mint abban a pillanatban, amikor valami éppen megtörténik vele. Én mindig is olyan szociológiát, illetve társadalomtudományt akartam művelni, amelyben a típusalkotás folyamata mellett a személyes kapcsolat, az életét annak komplexitásában megélt ember bemutatása kiemelkedően fontos. Hogy érthető legyen, mire gondolok: én csomó olyan segédmunkát végeztem a '80-as évek elején, amely kérdőívészésként, empirikus munkálkodásokból állt – ebből tartottam fenn magam a '80-as években, még azt követően is, hogy akadémiai aspiráns lettem. És mindig irritált az, hogy elmegyek kérdőívet fölvenni valakivel, egy életút- vagy életmód-kérdőívet, és nagyon kevés dologra vagyok kíváncsi belőle. Ez alapélményemmé lett, tényleg, több száz ilyen kérdőívet vettem föl. Tisztelegesen csináltam a kérdőívészést, fel tudtam venni magát a kérdőívet másfél óra alatt, de gyakran azt éreztem, hogy a kérdések nagyon megmozgatták az interjúalanyt, mert fontos dolgokat mondott el, az életének alapkérdéseiről kérdeztük meg, talán még soha nem beszélt róluk. És ott ül a parasztnéni, pityereg, és akkor én most álljak föl, és menjek el? Sokszor nem volt szívem fölállni, nem tudtam elmenni, és akkor ott maradtam nála még órákig, és akkor ő mesélt, mesélt, mesélt. Alapélményem lett még szociológus diákként, hogy a szociológia legtöbb esetben nagyon redukált ismereteket vesz ki az emberekből, és hogy valahogy jó lenne közelebb kerülni, valahogy empatikusabbá tenni, és jó lenne akár még ennek a terápiás funkcióit is komolyan venni, hogy igenis segítsünk annak az embernek azzal, hogy a kérdéseinkkel rávilágítunk az élete fontos összefüggéseire.

Tehát a kezdetektől fogva volt bennem egy naiv készlet – mondjuk a személyes kíváncsiság mellett, hogy szeretek beszélgetni, szeretek odafigyelni, szeretem a másikat megismereni –, hogy egy ilyen emberközeli szociológiát kellene művelni. Na most ez persze összefüggött a kvalitatív, sűrű leírást, sűrű interpretációt alkalmazó megközelítésmódok iránti fogékonyságommal is, amit megint a Bourdieu-nél szerzett tapasztalatok is elősegítettek, hiszen ők is sokszor intenzív, tizórás interjúkat vettek föl. Például a *La misère du monde* (A világ nyomorúsága) című könyv abból áll össze, hogy életsorsokat, főleg emigráns, periferikus életsorsokat építenek bele a nagy műbe. És akkor ehhez járult az, hogy találkoztam nagyon érdekes emberekkel, akiknek különleges sorsuk volt, és ebben a különleges sorsban, amit elmélyült beszélgetések során kihámoztam belőlük, olyan tipikus elemek is megjelentek, amelyek a generációjukat, nemüket, élethelyzetüket, vagy egy korszakot is jellemezhetek.

Az első különös emberre Párizsban bukkantam, ő lett a „Szex és forradalom” című monológ narrátora. Ő egy olyan ember, aki egyrészt hihetetlenül művelt társadalomtudományban, művészettörténetben, több egyetem és tudomány szak járt beléje, miközben kissé szokatlan, donjuani, csak a hedonizmus elvén alapuló életvitelt folytat, és mindezt képes, nagyon is rafinált módon, a legkülönbözőbb elméleti kontextusokba illesztve interpretálni. Párizsban hosszas beszélgetéseket folytattam vele, és tulajdonképpen ő szorgalmazta, hogy ezeket a beszélgetéseket jó volna valahol megjelentetni. Akkor jöttem rá, hogy nem biztos, hogy a Replikának olyan lapnak kell lennie, amelyik csak az akadémiai publikumot veszi célba, illetve főleg az akadémiai világból származtatja problémáit. Merthogy jó az, hogyha az elgon-

dolkodtató, rafinált megközelítések mellett még van egy beleélhető, átélhető, kíváncsiságot kielégítő élményanyag is egy lapban. És amikor már sok-sok órányi anyagot fölvettem vele, rájöttem, hogy ez egy nagyon érdekes műfaj, ami persze nem volt túlzottan újdonság számomra. Nem említettem, hogy én korábban is készítettem már magnós interjúkat: sokszor pontosan körülhatárolt célok nélkül is fölvettem beszélgetéseket a hozzám közelállókkal, azaz, hogy egyszer talán még használhatók lesznek valamire.

És hamar kiderült, hogy ez a Replikának is jót tett, mert nagyon pozitívak voltak a visszajelzések. Kuczi Tibor volt az egyik első ember, aki ráértett, hogy ez milyen jó műfaj. Azt mondja, van egy nagyon érdekes ember az egyik kutatásomban – kisvállalkozás-vizsgálatot végeztek valahol Szabolcs-Szatmárban –, és odaadta az anyagát. És tényleg marha érdekes volt! Hogy a rendszerváltás pillanatában a buhera hogyan jelenik meg a legkülönbözőbb dimenziókban, hogyan válik habituselemmé... Én nem is láttam az interjúalanyt, hanem megkaptam egy nagyon hosszú interjút, és mondtam Tibinek, hogy erre meg arra még rá kéne kérdezni. Végül kaptam egy hatalmas anyagot, megszerkesztettem, és abból lett a seft-monológ. Tehát sokszor nem is láttam az interjúalanyt. A feleségem is sokat segített, mivel pszichológusként rengeteg emberi sorssal találkozott, és többször is előfordult, hogy ő vette föl az alapinterjút, és utána abból én készítettem a monológot. Vagy máskor egy barátom hívta föl a figyelmemet, hogy figyelj, együtt focizom egy csajjal, aki Párizsból jött vissza, és leszbikus, egy nagyon furcsa teremtés, mutattam neki a Replika-monológoakat, és ő is nagyon szívesen mesélne magáról. Hát, hoci ide nekem, lássuk, mi sül ki belőle! Így aztán vele is sokszor több órát beszélünk. Ebből lett „A világ természetes dolgai” című monológ.

Ezek a monológok eleinte nem nagyon rendeződtek össze, de amikor a *Szex és forradalom* kötetet összeállítottam egy-két évvel ezelőtt, rájöttem, hogy vannak témanyalábok, amelyek egységbe rendezhetők. Például a szexuális határsértés, vagy a határsértés témája általánosabban. Itt egy csomó emigráns sors, ide-oda ingázunk, áthágjuk a határokat a normálisnak tekintett szexualitás és a nem normális szexualitás között; a rendszerrel kapcsolatos viszonyunkban is sok ilyen renghagyó elem van, és ebből össze lehet hozni valamit. Annyi témacsoport kialakult, hogy azt mondtam, szeretnék egy buhera, simli, sumák, tehát a szürke zónás illegalitás, informalitás keretei közötti jellegzetesen kelet-európai életstratégiákat folytatatókról készült interjúkból is összehozni egyszer majd valamit. Merthogy a *Szex és forradalomban* is vannak már ilyen motívumok, például „A középpont nélküli ember”-nél is van egy csomó simli, ugye variál, kábítószercsempész meg útlevel-hamisító. Meg olyan elemek is benne vannak, amelyek összehozhatók a seftelő fiatalemberrel, aki rájön, hogy Kodály-kottát kell szállítani Bécsbe, amit Magyarországon 15 forintért vesz meg, és az ottani konzervatóriumban sokszoros áron ad el. Tehát nem a Gorenje hűtőszekrényt hozza be '90-ben, hanem kottákat visz ki. Pont bemegy vécére egy konzervatóriumban – mert véletlenül ott jön rá a hasmenés –, és akkor rájön, hogy jé, itt Bartókot zongoráznak. Miből zongoráznak ezek Bartókot? És látja, hogy egy osztrák kiadásból. Azt mondja, hát milyen hülyék ezek! Hát megveszem az Editio Musicánál 22 forintért, eladom nekik 200 schillingért, és mindenki jól jár! Ez a fajta kreácsoló, azaz kreatív barkácsoló zsenialitás, ami mindenféle határt átszab, ez is lehet egy olyan motiváló erő, hogy én keresek olyan embereket, akik különböző dimenziókban, az életük különböző szeleteiben így buherálnak. Vannak kinézett embereim, és örülnék, ha mondjuk tíz monológot ezekből a kreácsoló, buheráló, normativitás határait átszelő sorsokból is össze tudnék valamikor állítani.

Az, hogy így együtt vannak ezek a szövegek, szerintem módszertanilag is nagyon izgalmas, merthogy nagyon bőszes interpretációs lehetőségek kínálkoznak, mint ezt egyébként próbálom is megfogalmazni az értelmezés kontextusai kapcsán a *Szex és forradalom* bevezetőjében. Persze ez is inkább menet közben vált egyértelművé számomra. És nyilván nem mindegyik egyformán jó, de bizonyos szempontból éppen ez bennük az érdekes. Többen bírálták például a „Világjáró pincér”-t, hogy milyen unalmas, és hogy a többi mennyivel érdekesebb. Én viszont azt gondolom, hogy az egy zseniális monológ, mégpedig éppen a látzólagos érdektelensége, eseménytelensége miatt. Merthogy itt van egy világjáró pincér, aki a magyar olimpiai csapatnak volt a pincére, a forradalom alatt Melbourne-ben van, és Helsinkiben '52-ben. Meg a Margitszigeten pincér, és oda járnak az államelnökök, Fidel Castróig bezárólag, és legföljebb annyi jön át számára belőle, hogy rendesen meg volt-e terítve. A kisember tompa korlátoltságával él meg mindent – a rendszerváltást is. Ezért ez a szöveg szerintem kisemberportréként kifejezetten izgalmas. Kétségtelen, nem olyan látványos, mint sok másik monológ, hiszen ha prostituált vagyok, a thaiföldi őserdőben jön a kígyó, vagy hamis útlevéllal kábítószeret csempészek át a határon, ezek érdekes és egzotikus dolgok. Ehhez képest nem látványos, hogy igen, a fejem fölött összeomlott a kommunizmus, velem meg nem történt semmi egyéb, csak az, hogy osztályvezető-helyettesből osztályvezetővé léptettek elő. Még több ilyen motívumot említhetnék, és ha időm jut rá, ezeket az interjúkat valóban szívesen folytatom.

És hát ezeket a narratívákat kitűnően föl lehet használni az egyetemi oktatásban is. Itt van például a „Drogmonológ”, vagy a leszbikus nő monológja. Mindkettőt nagyon jól földolgozhatjuk és értelmezhetjük egyetemi szociológiai szemináriumokon, mondjuk a deviáns viselkedést vagy a nemi sajátosságokat tanulva. Kiválóan működnek, a személyesség meg-
rázza a diákokat, vitákat lehet generálni, didaktikai szempontokból is értékesek. Meg hát van az egésznek egy olyan dimenziója is, hogy úgy teszi lehetővé a tudományos reflexiót, hogy tulajdonképpen fikciós jellegű befogadásélményben részesül az olvasó. Engem egyébként mindegyik megmozgat, mert mindegyikben nagyon mélyen azonosulok a beszélő helyzetével. Csaknem minden esetben a legfontosabb egzisztenciális, identifikációs drámáikat, traumáikat mondják el a narrátorok. A korábbi beszélgetőtársak közül többen visszajöttek, hogy folytassuk, folytassuk, szeretnék még neked beszélni. Ezzel kicsit a gyóntató pap pozíciójába kerülök. Merthogy hagyom beszélni őket, aztán persze belekérdézek, de lehet, hogy egy óráig meg sem szólalok, és utána érzem, hogy milyen irányba kell elmenni. Tehát kicsit ez a pap-pszichiáter kettősség. Nehéz egyensúlyozás ez, sokat dolgozom minden monológon – valamennyi munkafázisban.

Van, aki meg akar mutatkozni, hogy igen, én vagyok Svitel Zsuzsa, a leszbikus nő, fociom, és most írói ambícióim is vannak, és ezt tudja meg mindenki. Egy másik pedig azt mondja, hogy álnéven akar beszélni. De ő jelentkezik, hogy szeretné elmondani, miért gyűlöli annyira a magyar focit, és hogy miért gyűlöl annyit mindent a magyar kultúrában. Szerintem ebből is egy zseniális szöveg született, amely egy nagy formátumú magyar értelmiségi vallomása.

[a blokk mint szervezőelv]

A '90-es évek első felében, nagyjából a Posztmodern-számtól kezdődően kezdett többé-kevésbé tudatosodni bennünk, hogy különböző elvek fontosak a Replika szerkesztésénél: egyik az elmélyültség, tehát hogy viszonylag jól körüljárjuk a témát. Ez azt jelenti, hogy egy szö-

veggel nem elégszünk meg, hanem azt tartjuk ideálisnak, ha minimum három, de akár több szöveg is található egy-egy blokkban. Ugyanakkor nem köteteket akarunk kihozni, tehát fontos a sokszínűség, azaz hogy egy-egy számban legalább három téma legyen. A '90-es évek második felére kialakult, hogy öt téma lett: a két állandó rovat, a monológ- meg az e-rovat mellett lehetőség szerint három különböző blokk volt még. Ezek mellett idővel egyfajta popularitásra is próbáltunk törekedni – elsősorban a monológok és érdekes témák révén.

Fontos elv volt az is, hogy a blokkok tematikailag változatosak legyenek. Tehát legyen egy olyan blokk, amit a téma aktualitása határoz meg, mondjuk a parti, a dj vagy a bevásárlóturizmus; és legyen egy másik blokk, amit egy akadémiai relevancia definiál, tehát paradigmát akarunk tálni általa. Plusz még volt egy olyan „személyzeti politikás” elem is a blokkszerkesztésben, hogy, már csak az új munkatársak rekrutációját elősegítendő is, próbáljunk számonként legalább egy-egy külső embernek is munkát adni, mert hát nem bírjuk az összes blokkot magunk szerkeszteni. A külső embereket persze mindig azzal a szemmel néztük, hogy vajon lehet-e belőlük szerkesztő. De ha mondjuk két évente csak egy-egy blokkot szerkesztett, már az is nagyon jó volt. És hát az is a blokkos szerkesztés mellett szólt, hogy ha valaki kültagként egy témával foglalkozik, akkor számára jól jöhetett az interdiszciplináris Replika, amelyben megnyilvánulhatott.

Emellett tudatosan is választottuk azt, hogy újabb és újabb diszciplínákat is a maguk szűkebb célpublikumával figyelembe vegyünk. Tehát, hogy behozzuk mondjuk a filozófusokat, vagy behozzuk a kognitív pszichológusokat. Igaz, sokszor egy-egy téma esetleg csak tizenkét embert érdekelt, de ha földadták pszichológiaszakon szakirodalomnak – az nekünk is jól jött. Valóban legalább tíz diszciplína képviselőinél találjuk meg kötelező és ajánlott irodalomként a Replikát.

[fontos témák]

Sok olyan írás megjelent, amely szakmai-társadalmi viták alapjául szolgálhatott volna; de hát egy Feyerabend-blokk sajnos nagyon keveseket mozgatott meg, néhány tucat embert maximum. Szerencsére voltak azért Replika által generált viták a társadalomtudományban, melyek olykor más lapokba is átszivárogtak. Az első a struktúravita volt, mely az első számban indult. A másik fontos vita a kultúrakutató tudomány határmegvonásával kapcsolatos Niedermüller által kezdett volt. Ez is sokáig folyt, és még ma is hivatkoznak rá. Fontos vita volt még a társadalomtudományi mérésekkel kapcsolatos is. Itt közvélemény-kutató intézetek képviselőit hívtuk össze, módszertanosokat – erre is több helyen hivatkoztak. A *Férfiuralom* megjelentetése kapcsán, '94-ben egy körkérdést intéztünk gender témában különböző emberekhez. Ez volt a „Körkérdés a nőkről”, ami az egyik kezdeményezője volt a nemekkel kapcsolatos magyarországi nyilvános diskurzusnak. Megemlítendő még a gyarmatosításvita is. Ott főleg az AIDS-metaforás Csepeli–Scheppele–Örkény-cikk volt az, ami sokakat vitára ingerelt. És ez már egy olyan vita volt, ami tulajdonképpen a szándékainknak megfelelően ki is lépett a mi szűk, hazai kontextusunkból, hiszen megszólalt benne maláj, meg cseh és szlovák, vagy angol és amerikai kutató is.

Három angol nyelvű *special issue*-t is kihoztunk '96–97–98-ban, heroikus munkával. Valamilyen értelemben mindegyikkel vitákat generáltunk, merthogy egyik a gyarmatosítás, másik az ambivalens identitás, a harmadik, a „Central European Hysteria”, az már nem annyira vita volt, hanem három különböző tematikus blokk, ahova összegyűjtöttük a szö-

vegeket. De az első kettő tulajdonképpen nemzetközi vitákat, nemzetközi kommunikációt eredményezett. Most, hogy össze kellett gyűjtenem a rám vonatkozó hivatkozásokat, meglepődve láttam, hogy az angol nyelvű Replika-számok egy csomó egyetemen szerepelnek irodalomként Amerikában, Angliában, Svédországban vagy Skóciában. Ahogy keresgéltem, egy csomó egyetemi kurrikulum irodalomjegyzéke jött be a nevem kapcsán, hogy a Vörös Miklóssal közösen szerkesztett Replika-számokat ikszipzilón kurzusán kötelező vagy ajánlott irodalomnak adják fel.

Voltam például a Berkeleyn keynote speakerként egy konferencián – csomó külföldi meghívást egyébként szintén a Replikának köszönhettem –, ahol kiderült számomra, hogy ezeket a különszámokat többen ismerik. A Berkeley könyvtárában megvannak a Replikák. Chicagóba is vitt Vörös Miklós. Az is nagyon jó érzés volt, hogy ott van egy amerikai PhD-diák, és az én „Bartók, the Scientist” című tanulmányomra hivatkozik, meg van tisztelve, hogy élőben lát, és a különböző, általam említett zeneszerzők révén fölállított modellről beszél, mint gyarmatosítási típusokról – tehát ez átszivárog, valami hatása van, és megjelenik a nemzetközi posztkoloniális diskurzusban. Nem azt mondom, hogy Edward Said-i hatásokat váltottunk ki, de hogy az Edward Said-könyvek mellett ott van a kurzusokon a „Colonization and Partnership – edited by Hadas–Vörös”, az nem rossz. A három Replika-számot huszonöt-harminc különböző egyetemi kurzuson tanítják a nagyvilágban, ez azért kétségtelenül valamilyen hatásnak tekinthető. Valamit generáltunk, és sikerült a saját árnyékunkon túllépő hatást kifejteni. Egyébként, angol nyelvű Replika kiadása ma már szerintem csak nagyon profi módon előkészítve, egy profi kiadóval együttműködve lehetséges, mert az, amit mi csináltunk, hogy megyünk egy konferenciára, és elviszünk tízet, hogy elosztogassuk, ez szörnyen amatőr eljárás. Ennek is lehet persze valami hatása, de teljesen véletlenszerűen. Szinte csoda, hogy néhány kritika így is megjelent rólunk különböző angol nyelvű folyóiratokban.

[szerepváltozások: lázadás és intézményesülés]

A Replika hosszú ideig így vagy úgy lázadó szerepet töltött be: a rendszerváltás környéki indulása, tematikája, majd hazai viszonylatban korainak tekinthető posztmodern fordulata miatt. Ám nem voltunk képesek ezt mindvégig fönntartani; persze az is igaz, hogy ezt nem is lehetséges megtenni. A lázadó szerep hiteles képviselője csak akkor lehetséges, ha valaki ténylegesen is elnyomott pozícióban van. Észre kell ugyanis venni, hogy menet közben egyre inkább a szakma centrumába kerültünk, egyre inkább nomikus érvényre tett szert, amit behoztunk. Ez lett a referencia, rám lehetett haragudni azért – mint ahogy sokan haragudtak is –, hogy már megint a Hadas dumál a tévében, már megint ezek mondják meg a tutit, már megint minden pénzt ők kapnak. Tehát egyre kevésbé tehettem úgy, mintha valami elnyomott kisebbség képviselője volnék. Annál is inkább, merthogy egy kicsit intézményesítettük ezt az interdiszciplináris szemléletmódot, és ez egyre inkább egy kikristályosodott, akadémiai típusú szellemiséget biztosított a lap számára. Ha a kikristályosodottat rosszhiszeműen akarom megfogalmazni, akkor azt mondhatnám, hogy egyre inkább a konzervatívvá válás, az önisméltás, a rugalmatlanság, a hatalmon lévők pozíciójából származó önteltség, az elitizmus jegyeit és jeleit kezdtük fölmutatni. Sok tekintetben abból adódóan is, hogy többé-kevésbé jogosan büszkéek voltunk arra, amit elértünk, hogy mi jobbak vagyunk, és olykor szinte már kéjelegtünk abban, hogy megfingatjuk a kollégáinkat, és hogy újrairatjuk a cikkeket. Így,

az ezredforduló környékén kezdtek a megmerevedett, akadémiai jellegű elitizmus pökhendiségének jegyei kiütközni rajtunk. Ezt csak most gondoltam végig ilyen élesen, 2004-ben, miközben beszéltek, de talán szerencsés egyszere kimondani.

[kimúlás]

A Replika egyik legfontosabb összetevője a megújulásra való képessége, a radikalizmusa, a konfrontatív, úgymond fiatalos lendülete volt. És most vagy magamat akarom konzerválni, a magam pozícióját akarom fönntartani – ugye ezt megtehettem volna, a végsőkig ragaszkodhattam volna ahhoz, hogy én vagyok a Replika –, vagy pedig a Replika szellemiségét akarom reprodukálni. És én egyre inkább azt gondoltam, hogy ha a Replika szellemiségét, frissességét akarom reprodukálni, akkor a legtisztességesebb az, ha ezt nem én próbálom meg ötvenéves korom felé közeledve elvégezni, hanem átadom a munkát azoknak, akik természetesebben képesek minderre.

Tettem ugyan egy első kísérletet erre 2001-ben, amikor átadtam a főszerkesztést Lafferton Emesének és az általa összeszedett csapatnak, csak akkor még nem tudtam igazából érzelmileg leválasztani magamról a lapot; zavart, hogy nem úgy kezd működni a dolog, ahogy én szeretném. Nem tudtam elhessegetni azokat a benyomásaimat, hogy nem úgy mennek a dolgok, és nem úgy állnak össze a blokkok, ahogy én akartam volna. Az én nyomulásom viszont marhára idegesítette Emesééket. Aztán amikor szembesültek azzal is, hogy milyen nehéz pénzt szerezni, mert hiába mentek el a bankár haverokhoz, meg az ilyen alapítványhoz és az olyan alapítványhoz, sorba jöttek a koppanások, akkor ez már sok volt nekik: inkább úgy döntöttek, hogy nem csinálják, hiszen ha nincs pénz, akkor nem lehet dolgozni. Én viszont akkor még nem tudtam elfogadni, hogy így szűnjön meg a Replika, ezért 2000 végén újra visszavettem a szerkesztést.

Akkor megint sikerült valami pénzt szerezni, plusz voltak régebb óta futó témák is. Ezért egy jó másfél évig még szerkesztettem a lapot, de magamban már éreztem, hogy kisebb a lendüлетem, kisebb az elszántságom, és egyre inkább frusztrálóná vált az, hogy permanens anyagi bizonytalanságban kell létezni, és úgy kell egy lapot kiadni, hogy a nyomda ingyen nyomja, a fordító ingyen fordítja, azt várva, hogy ha majd kapunk pénzt, fizetünk nekik. Tehát úgy nyomják ki szeptemberben, decemberben és márciusban, hogy majd ha márciusban odaítélik nekünk a pénzt, amit jó, ha júniusban megkapunk, akkor kifizetjük nekik. De végül is semmi garanciánk nem volt arra, hogy elegendő pénzt fogunk kapni a Nemzeti Kulturális Alaptól! Na, ettől egyre inkább besokalltam. Egyébként a hanyatlás akkor kezdődött, amikor a Soros kiszállt a lapfinanszírozásból. Ezt követően sorra szűntek meg a lapok, merthogy nem tudták támogatás nélkül folytatni.

Tizenhárom év, ez borzasztóan hosszú idő! Nekem kilencvenegyben gyereke született, másoknak is gyerekei születtek, elmentek külföldre, elváltak, meghaltak a szeretteink – rengeteg esemény volt az életünkben. A 90-es évek végétől dolgoztam egy saját könyvön is, meg az életem számtalan egyéb színtéren is zajlott, tehát magamban azt éreztem, hogy nem tudom azzal a hittel, lendülettel folytatni, amivel korábban végeztem. Szerintem így is túléltük azt, ami benne volt. Ebben a lendületben optimálisan nyolc-tíz év volt benne, utána az már egy kicsit erőltetetten rátett néhány év volt. Nem is olyan jók a 2000 utáni számok. Van egy-két jó szöveg bennük, de hiányzik belőlük az átütőerő, és az a sok ember, aki beadja a tudását. Azt mondtam, hogy tizenhárom év után lehet váltani. De hogyha van egy csapat, amelyik

átveszi, és más formában működteti, akiket én már tényleg szabadon hagyok, akkor talán ez jelentheti legjobban a Replika szellemiségének a továbbélését.

Az utolsó évben, 2002-ben a szerkesztés tartalmi részét lényegében egyedül végeztem. Voltak külső szerkesztők, akik egyes blokkokat összeállítottak, és volt az olvasószerkesztő, Balika Marika, meg a tördelő, Kis Gyula, ők nagyon fontos emberek voltak, akik egészen kiváló munkát végeztek. De abba már nem szóltak bele, hogy mi legyen a Replikában, tehát az a fajta életvitelt megszabó, örömelvű együttlét, ami a '90-es évek közepén az Antal–Kelemen–Sasfi–Vörös-féle közösségben még megvolt, ekkorra már megszűnt.

Tehát a kifáradás, a pénztelenség miatti elkedvetlenedés, az élet bonyolódása, az egyéb feladatok előtérbe kerülése talán a legfontosabb elemek, amelyek sok mindennel együtt magyarázhatják, hogy végül is miért döntöttem úgy, hogy nem folytatom. A „Határ”-szám már egy kicsit utolsóinak készült. A határ nagyon fontos elem volt mindvégig, minden szinten a Replika számára. Búcsúzó mozzanat volt az is, hogy az én képem került a lap gerincére. Háttérben az aszófői templom, miközben szállok be egy piros autóba félmeztelenül, fekete szemüvegben... Mint egy keresztapa. Úgy gondoltam, hogy valószínűleg ez lesz az utolsó szám. Ha nem vágnak hozzám még milliókat. Miképpen nem is vágtak...

Mellékesen még futottam néhány kört, 2002 elején tárgyalásokat folytattam a *Népszabadsággal* is. Beszéltem Eötvös Pállal, többekkel, és úgy tűnt, ők hajlanának is arra, hogy vállalják a Replika kiadását, csak éppen tulajdonosváltás volt, és az új tulajdonosok mérsékelten lelkesedtek az ötletért. Nagy befolyású üzletembereket is megkörnyékeztem, igazi nagy cépákat. Itt is volt olyan, hogy majdnem, de végül egyik sem jött be. Nyilván egy *Népszabadság* azt követelte volna, hogy közérthetőbbek, populárisabbak legyünk. Be is adtam egy tervet, hogy az EU-integráció kapcsán egy tudatosan antikolonizációs szellemiséget képviselő, és esetleg nem csak magyarul megjelenő lap legyen a Replika, de nem buktak rá.

[és a hullával mi lesz?]

Igazából Replika-temetés nem volt. Nem volt semmilyen esemény, amely szimbolikusan lezárta volna ezt a korszakot. Én szerettem volna Replika-temetést, de nem sikerült megvalósítani. Több ember mondta, hogy nahát, ez tényleg disznóság, valamit csinálni kellene. És akkor én mondtam nekik, hogy rendben, írjatok valamit! Legyen egy nyilvános Replika-temetés! Írjátok meg az *Élet és Irodalomban*, vagy akárhol, hogy milyen szép és jó volt, és milyen kár érte. Ha már nekem ezt mondjátok! Vagy akkor szervezzünk valamit! De ne én szervezzem meg, hanem valaki közületek vállalja föl. Végül aztán senki nem vállalta föl – ilyen értelemben ez egy temetetlen hulla, amit talán még életre lehet kelteni, mert hátha mégis csak tetszhalott.